

300. Yaş Gününde Mahtumkulu Firaki ve Divanı'nda Bulunan Kozmolojik Öğeler

300th Birthday of Mahtumkulu Firaki and Cosmological Elements in his Diwan

Umut ÇETİNBAS (Sorumlu yazar / Corresponding author)

Tarih Öğretmeni / Araştırmacı, umute642@gmail.com, ORCID: 0009-0006-6769-0052

Özet

2024 yılı itibarıyla Türkmenistan'ın büyük şairi Mahtumkulu Firaki'nin 300. yaş günü olması hasebi ile hazırlanan bu makale, onun şairane kişiliğini, bağımsızlık mücadelesini ve didaktik tutumuna bir bakıştır. Mahtumkulu yaşadığı dönemin kültürel, sosyal yaşamını şiirleri ile yansıtmış ve döneminin tüm zorluklarına bir ayna olmuştur. Tasavvufi şiirleri ile temsiliyetini bildirmiş ve dinsel bir idol olmuştur. Divanında bulunan şiirlerin içerdiği kozmolojik unsurlar ile dinsel teslimiyetini vurgulamış, kozmolojiyi kendi İslami anlayışı ile birleştirmiştir. Türkmenistan'da Kur'an-ı Kerim'den sonra en çok okunan kitabın Mahtumkulu Divanı oluşu sebebi ile de önemli bir yer tutan Mahtumkulu, sanatın halk nezdinde ne kadar önemli olduğunu şiirleri ile kanıtlamıştır. "Sanat toplum içindir" anlayışını benimseyen Mahtumkulu, Şiirlerinin halk tarafında okunup anlaşılması için dilini özenle seçmiş ve halk arasında şiirleri atasözü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Genel itibarıyla bağımsızlığın sadece silah ile kazanılmayacağını bir örneğini teşkil eden Mahtumkulu, bağımsızlığın edebî savunucusu olmuş, Türkmenistan ve de Orta Asya'nın en önemli şairleri arasında yer almış akabinde Türkmenistan'ın Yunus Emre'si diye anılmıştır.

Anahtar kelimeler: Şiir, kozmoloji, Mahtumkulu Firaki, Türkmenistan, bağımsızlık

Abstract

As 2024 marks the 300th birthday of Turkmenistan's great poet Mahtumkulu Firaki, this article is a glimpse into his poetic personality, his struggle for independence and his didactic attitude. Mahtumkulu reflected the cultural and social life of the period he lived in with his poems and became a mirror to all the difficulties of his time. With his mystical poems, he declared his representation and became a religious idol. He emphasized his religious submission with the cosmological elements contained in the poems in his Divan and combined cosmology with his Islamic understanding. Mahtumkulu Divan is the most widely read book in Turkmenistan after the Holy Quran, and Mahtumkulu proved the importance of art in the eyes of the people with his poems. Mahtumkulu, who adopted the understanding of "art is for society", carefully chose his language so that the people could use his poems comfortably in their daily lives, and his poems began to be used as proverbs among the people. In general, Mahtumkulu, who set an example that independence could not be won only with arms, became the literary defender of independence and was one of

Atf / Citation: Çetinbaş, U. (2024). 300. Yaş Gününde Mahtumkulu Firaki ve Divanı'nda Bulunan Kozmolojik Öğeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 24 (2), 389-415.
<https://doi.org/10.32449/egetid.1528501>

the most important poets of Turkmenistan and Central Asia, and was subsequently called the Yunus Emre of Turkmenistan.

Keywords: Poetry, cosmology, Mahtumkulu Firaki, Turkmenistan, independence

Hayatın zor dönemlerinde şairler, şiirleriyle döneme ışık olmuş ve gelecek için ayna olmuştur. Hayatın zorluklarını şiirlerine yansıtan şair, toplum için bir hafıza olmuş ve halkı cesaretlendirmiştir. Tarihsel süreç içerisinde buna benzer bir sürü örnek vardır, nitekim şiirler tarihî olayları halka aktaran araçlardır. Edebî eserler, toplumların yaşam tarzlarını, inançlarını, değerlerini ve tarihlerini yansıtarak kültürel kimliğin şekillenmesine katkıda bulunur. Örneğin, Homeros'un "İlyada" ve "Odysseia" destanları, Antik Yunan kültürünün ve mitolojisinin en önemli kaynakları arasında yer alır. Benzer şekilde, Türk edebiyatında Dede Korkut Hikâyeleri, Orta Asya Türklerinin yaşam tarzını, değerlerini ve toplumsal yapısını yansıtır. Özellikle toplumsal adalet, özgürlük ve insan hakları gibi konularda yazılan şiirler, kitleleri harekete geçirebilecek güçlü mesajlar içerebilir. Nazım Hikmet'in şiirleri, Türkiye'deki toplumsal ve politik mücadelelerin simgesi hâline gelmiştir veya Lois Nicholson'ın şiirleri, erkeklerin savaşa gittiğinde demiryollarında çalışan kadın işçilerin yaptığı katkıya dikkat çekmektedir. Aynı şekilde, Langston Hughes ve Maya Angelou gibi şairler, Amerika'daki sivil haklar hareketine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda, şiirlerin toplumsal bilinç ve farkındalık oluşturmadaki rolü yadsınamaz bir gerçektir. Örnek olarak Yahya Kemal Beyatlı'nın *26 Ağustos 1922* isimli şiiri Büyük Taarruz'u konu almıştır:

Şu kopan fırtına Türk ordusudur yâ Rabbi.

Senin uğruna ölen ordu budur yâ Rabbi.

Tâ ki yükselsin ezanlarla müeyyed nâmın,

Galib et, çünkü bu son ordusudur İslâm'ın (Beyatlı, 1970, s. 28).

Bu örneğin yanı sıra Türk Bayrağı ile özdeşleşen, Türk bayrağının bağımsızlık mücadelesini anlatan Arif Nihat Asya'nın *Bayrak* şiiri de şiirlere yüklenen anlamların muhteviyatı hasebiyle önem arz etmektedir.

Ey mavi göklerin beyaz ve kızıl süsü,

Kız kardeşimin gelinliği, şehidimin son örtüsü,

Işık ışık, dalga dalga bayrağım!

Senin destanını okudum, senin destanını yazacağım (Asya, 1975, s. 22-23).

Mehmet Akif Ersoy, Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Nihal Atsız gibi şairler de döneminin tüm özelliklerini şiirlerine işleyerek, geleceğe geçmişin duygularını ustalıklı aktarmışlardır. Bu gibi şairler Türk milletinin yaşadığı önemli olayları konu edinmiş olmaları vesilesi ile döneme de ışık tutmuş, tarihsel bakışa da hizmet etmişler, dönemin duygularını gelecek nesillere aktarmışlardır.

Bağımsızlık mücadelesini işleyen ve milletin özgürlük arzusunu güçlü bir şekilde vurgulayan Yahya Kemal Beyatlı'nın Akıncı şiiri:

Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik;

Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik.

Ak tolgalı beylerbeyi haykırdı: İlerle!

Bir yaz günü geçtik Tuna'dan kabilelerle (Beyatlı, 1995, s. 16).

Mehmet Akif Ersoy'un yazmış olduğu ve Türk halkıyla behemehâl olan İstiklal Marşı, her dizesinde bağımsızlık ve Türk mücadelesini gözler önüne seren/hissettiren fevkalbeşer bir eserdir. Türkmenistan'ın Mehmet Akif Ersoy'u diye anılan Mahtumkulu Firaki de Türkmen toplumunun kültürel ve manevi dinamiklerini temelinden etkilemiş, aynı zamanda Türkmen edebiyatının ve ulusal kimliğinin gelişim aşamasını dönüştürücü bir güç olarak ortaya çıkarmıştır (Erdem, 2023, s. 35). Mahtumkulu toplumsal ve politik meselelere yönelmiş, baskı ve adaletsizliğe karşı eleştirel bir tavır takınarak halka yol gösterici olmuştur. Şiirlerinde vatan sevgisinden de bahseden Mahtumkulu, Türkmenistan'ın vatan şairi olmuştur.

Güzel ilim sen diye yolları aşarım”

“Sabah kalkıp vatan diye seni anarım”

“Firaki, vatan diye kan döker gözlerim” (Güzel, 2015, s. 8)

Şiirlerinde kullandığı kaynaklarını Türk ve İslam dünyasının ortak değerlerinden seçen Mahtumkulu, din ve tasavvuf konularına bağlı olarak ahlaki değerleri işleyen bir şair olmasının yanında, vatan fikri güçlü, toplum meselelerine duyarlı, halkının zevk ve estetik değerlerine bağlı bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır (Duran, 2015, s. 11).

1. Mahtumkulu Firaki

Mahtumkulu'nun doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1724 yılında, İran sınırındaki Etrek Nehri boyunda bulunan Hacıgovşan köyünde doğmuş olduğu bilinmektedir (Aşırov, 1984, s. 6). Babası köyün ileri gelenlerinden olan Devletmemmet Azadi (1700-1760) devrinin tanınmış mutasavvıfı, âlimi ve şairdir (Sağlam, 2013, s. 163). Türkmenler arasındaki ilk çiftçilerden olan Devletmemmet Azadi, halkın âlim kabul ettiği şahsiyetlerdendir ve “Vagz-ı Azat” adlı eserin de sahibidir (Delice, 2017, s. 83). Arapça, Farsça, Çağatayca ve Türk dillerini çok iyi bilen Mahtumkulu'nun babası aynı zamanda onun ilk öğretmeni olarak kabul edilir (Arnazarov, 2004). Mahtumkulu yazdığı bir şiirinde ilk öğretmenin babası olduğundan bahseder:

“Dua etsem cebr ü cefa çoktur,

İlim öğreten üstad kiblem babamdır.”

Mahtumkulu ilk derslerini önce Türkmenistan'ın Lebap ilinin merkezi olan Halaç'ta İdris Baba Medresesi'nde görmüş ve daha sonra Buhara'daki Kökeldaş

Medresesi'nde eğitimine devam etmiştir (Sağlam, 2013, s. 163). Kökeldaş Medresesi'nde ders veren Nuri Kâzım İbn Bahr ile arkadaşlık kurmuş ve daha sonra yapılacak seyahatleri bu arkadaşı ile gerçekleştirmiştir. Medreseyi tamamladıktan sonra kuyumculukla ilgilenmiş ve Firaki mahlasıyla şiir yazmaya başlamıştır (Aliyeva, 1999, s. 278).

Mahtumkulu, eserlerinde “Pirâgî” yani “Firaki” mahlasını kullanmıştır. Bu mahlas, Farsçada “huzura kavuşan, rahatlığı, özgürlüğü seven” anlamına gelir. İsmi, Farsçada Makhdumqoli Faraghi, Türkmençe'de ise Magtymguly Pyragy şeklinde yazılır. Mahtumkulu *Aleme Belgilidir* adlı şiirinin son kısmında kendini tanıtarak ismini belirtir:

Bilinmeyen soranlara aydın bu garip adımız, (Habersiz soranlara deyin bu garip adımızı,)

Aslı gerkez, yurdu Etrek, adı Magtumuludur. (Aslı Gerkez, yurdu Etrek, adı Mahtumkulu'dur.) (Güzel, 2014, s. 709)

Mahtumkulu, Türkmenlerin Göklen boyunun, Gerkez aşiretindedir. Bunu şiirlerinde dile getirir, *Ararım* şiirinin ilk dizesinde olduğu gibi:

“Yurdum Etrek, ilim Göklen,” (Güzel, 2014, s. 387)

Aynı zamanda *Hakkı Çün* şiirinin son dizesinde babasından bahseder:

Atam-Dövlet Mehmet molla hakı çün, (Güzel, 2014, s. 415)

Mahtumkulu, yüzlerce yıl dağınık boylar hâlinde yaşamış ve düzenli bir devlet kuramamış olan Türkmenleri millî birlik ve beraberlik ideallerine sevk eden şiirler yazmış ve dizeleriyle Türkmen millî şuurunu daima beslemiştir (Delice, 2017, s. 82). 18-19. yüzyıllar arasında yaşayan şair, o dönemde İran ve Hive Hanlığı zulmü yüzünden sürekli savrulup duran, dağılmış Türkmen boylarını şiirleriyle birlik olmaya çağırmıştır (Delice, 2017, s. 100). *Zeki Velidi Togan'ın “Hakikaten muallim bir şair olmakla birlikte, bir halk mütefekkiridir” şeklinde tavsif ettiği Mahtumkulu Firaki, mütefekkir ve onun şair kimliğiyle ortaya koyduğu şiirlerinde bir medeniyet tasvirî bulunmaktadır* (Temur, 2017, s. 174). Yaşadığı dönemdeki bütün zorlu koşullara şiirlerinde yer vermiş özellikle yöneticilerin, beylerin, halkı ezen kesimi ve kendi insanını kandıran din adamlarının acımasızlıklarını ve açgözlülüklerini şiirlerinde sıkça eleştirerek, düzendeki bozukluğu ahir zamana bağlamaktadır (Delice, 2017, s. 89). Türkmenistan'ın Mehmet Akif Ersoy'u diye anılan Mahtumkulu (Erdem, 2023, s. 35), şiirlerinde ağırlıklı olarak vatan sevgisinden, dinî sevgiden bahsetmektedir. Türkmenistan'ın bağımsızlığını şiirlere konu edinen ve bunun için uğraşan Mahtumkulu'nun şiirleri, Türkmenistan halkı tarafından atasözü olarak kullanılmış ve yaşadığı dönemin kültürel dokusunu yansıtmıştır, aynı zamanda Türkmen edebiyatına canlı halk dilini ve atasözlerini sokan kişi Mahtumkulu'dur (Aliyev, 1999, s. 299). Şiirleriyle dönemin yazı dili olan *Çağatay Türkçesinin yerini Türkmen Türkçesi almış ve günümüzdeki Türkmen*

yazı dili Mahtumkulu sayesinde bugünkü hâline ulaşmıştır (Beşen Delice, 2017, s. 100). Mahtumkulu, divanında din büyükleri yanında kolektif bilincin kendi değerleriyle şekillendirdiği Köroğlu ve Rüstem gibi kahramanları da kullanır ve bunlar söz konusu kültür coğrafyasının ürettiği destanların merkezî kahramanlarıdır (Temur, 2017, s. 176). Şiirlerinde genel bir kozmolojik anlatıdan ziyade, dinî kişiliğini kozmoloji ile birleştirerek kozmolojik unsurlara yer vermiş hülâsa kendi kozmolojisini çizmiştir. Mahtumkulu'nun kozmoloji anlayışı, Edgar Allan Poe ile benzerlik göstermektedir. Nitekim ikisi de kozmolojik unsurları sadece bilimsel bir dille değil, evrenin sanatsal ve metafizik yönlerini keşfetmek için kullanır. Evrendeki “birlik” kavramı, Poe ve Mahtumkulu'nun şiirlerinde ruhani bir boyuta bürünür ve didaktik özelliği ile insanı sorgulamaya iter (Cappi, 2009). Türkmen klasik edebiyatının en büyük şairi sayılan Mahtumkulu, toplumun acılarına ve de devletin istikbale ulaşması için şiirlerinde sıklıkla didaktik öğeler kullanmış ve şiirleri ile edebî dilin başlatıcısı olup sade, anlaşılır bir üslup benimsemiştir. Şiirlerindeki başlıca temalar öğüt, sevgi, cömertlik vb. konular olması bakımından şiirlerinin büyük çoğunluğu din ve tasavvufî temalıdır. Bunun sebebi de “yaratandan ötürü yaratılanı sevme” anlayışının temsilcisi olan Yunus Emre ve Hoca Ahmet Yesevi'nin Mahtumkulu üzerinde bıraktığı etkilerdir. İslamiyet'in en güzel din olduğu düşüncesini şiirlerinde dile getirirken, sıkça İslam'ın gerekleri olan ibadetlerden bahsetmiştir (Delice, 2017, s. 91). Mahtumkulu'nun şiirlerinde dinî değerler eğitimi önemli bir yer tutmaktadır. Değerler eğitiminde nasihatnamelerin rolü oldukça fazladır (Yakıcı, 2015, s. 56). Şiirler sadece dinî bir bağlamda değil aynı zamanda insanların ahlaki ve manevi olarak kendilerini geliştirmelerini teşvik etmek için sembolik olarak kullanılmaktadır (Erdem, 2023, s. 40). Misal şiirlerde ki Hz. Ali motifi, onu dinî bir önder olarak gördüğü ve topluma ahlaki model olarak sunulan bir figür olarak belirlenmektedir (Erdem, 2023, s. 36). Mahtumkulu şiirlerinde gazel, murabba, muhammes, müseddes türlerinin tamamını kullanmış ve Türkmen dilinin marifetini diğer nesillere göstermeyi gaye edinmiştir. *En çok dörtlük nazım birimi ile şiirler yazmış ve bu şiirlerin ikinci mısrasında tapşırma kullanmıştır. Bunun yerine dörtlüğün başında veya da üçüncü mısradan tapşırma kullanmıştır. Şiirlerden 347'sinde Mahtumkulu, 38'inde Firaki, 1'inde Kul Mahtum, 2'sinde de hem Mahtumkulu hem de Firaki olarak çift tapşırma kullanmıştır* (Yıldız, 2015, s. 22).

Meşhur Türkolog Arminius Vambery'nin şu sözü Mahtumkulu'nun Türkmenler tarafından önemini anlamak için güzel bir örnektir: *Mahtumkulu Divanı, Türkmenler arasında, Kur'an'dan sonra en çok okunan eserdir* (Güzel, 2015, s. 7). Bu sözden de anlaşılacağı üzere Mahtumkulu hem edebî kişiliği hem de şiirlerindeki sosyal ve kültürel temayı yansıtmaları bakımından Türkmenlerin millî şairi olma vasfını elde etmiştir. Ömrü boyunca Türkmen birliğini sağlamaya çalışmış ve Kutadgu Bilig'de de aynen bahsi geçen ideal devlet, demokrasi, demokratiklik, sosyal adaletsizlik ve eşitsizlik, sosyal hukuk devleti kavramlarını

şairlerine yansıtmıştır (Güzel, 2015). Türkmenler arasında geçen bir rivayete göre: *19. yüzyıl başlarında bir gün şairler meclisi toplanmış ve bu mecliste biri Molla Kemine'ye şairlik ile aran nasıl, şairlerini toplayabiliyor musun? diye sorar, bunun üzerine Molla Kemine şu cevabı verir Mahtumkulu şairlik meyvelerinin tanelerini topladı, bize sadece posası kaldı* (Arnazarov, 2004). Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere Mahtumkulu'nun şairlik konusunda seçkin biri olup, halk tarafından benimsenmesi onun ölümsüz oluşunun göstergesidir. 11 Temmuz 2023 tarihinde düzenlenen “Doğunun Büyük Düşünürü ve Bilge Şairi Mahtumkulu Firaki”nin doğumunun 300. yılına ithafen Mahtumkulu Firaki ve Türk Dünyası Edebiyatı Uluslararası Bilimsel Konferansı'na katılan Türkmenistan Ankara Büyükelçisi Mekân İşankuliyev *Mahtumkulu Firaki'nin şairleri sadece Türkmen halkının değil tüm insanlığın manevi ihtiyaçlarını karşılamaktadır* şeklinde düşüncelerini belirtmiştir (Türksoy, 2023).

2. Kozmolojik Ögeler

“Kozmos”, modern okurların evreni bir harikalar ve kutsal anlamlar mekânı olarak yeniden tasavvur etmelerine yardımcı olmak amacıyla, şairler tarafından ele alınan bir renktir (Crawford, 2023). Kozmolojik unsurlar içeren şiirler doğa sevgisi, evrenin ebediyeti, yıldızların ışığı, mevsimlerin dönüşü gibi konuları ele alır. Bu tür şiirlerde işlenen kozmoloji teması, gökyüzü ve evrenin büyüklüğünün insanda uyandırdığı merak ve de insanın varoluşsal sorgulamalarının dışı vurumudur. Nitekim kadim bir bilgelik geleneği olarak kozmoloji, bilim, teoloji, sanat, şiir ve felsefeden beslenir (Swimme, 1999),

İlk arkhe (amaç) arayışlarından beri bu böyledir. Kozmoloji her zaman dikkat çeken bir unsur olmuş ve bazı tanrısal unsurlar bile kozmoloji sayesinde açıklanmıştır. Ayrıca doğa ile olan karşılıklılık duygusu, tüm karmaşıklığı ve dikkat çekici güzelliğiyle, ilerideki çalışma için gerekli psişik ve ruhsal enerjiyi, kozmolojiyi ilham kaynağı olarak kullanan şaire sunar (Berry, 2009). Kozmolojik olaylara örnek olarak “gezegen şekilleri veya uzaklıkları”na bakılarak krallıklar için kehanetler üretilmiş ve Evreni, Dünya'yı anlamak için kozmolojiye başvurulmuştur. Bilimin öncüsü aynı zamanda babası da sayılan Miletos'lu Thales bile Dünya'yı ve Evren'i gözlem yoluyla anlayabilmek için kozmolojiyi kullanmış ve özgün fikirlere ulaşmıştır. Kozmolojik ögeler şiirsellik ile birleştiği zaman, konunun muhteviyatına uygun yücelik katmakta ve de şairlerin içsel yansımalarını, dışsal kozmolojik ögeler aracılığıyla şiirlere aktarmaktadır. 18. yüzyıl klasik Türkmen edebiyatının kurucusu olarak bilinen, Barthold'un millî şair, Samoyloviç'in Türkmenlerin halifesi olarak nitelediği Türkmen şairi Mahtumkulu (Şahin, 2012, s. 5), şiirlerinde Türk kozmolojisini barındıran ibarelere de yer vererek, didaktik kişiliğini Türklük bilinci üzerinde hissettirmiştir. Mahtumkulu'nun şiirlerinde sıklıkla kullandığı 4 ve 12 sayısı İslam inancında dört halife ve on iki imamı simgelerken; 7 ve 9 sayısı bir taraftan animistik dönemdeki Türk kozmolojisini sembolize eder, bir taraftan da yeni

inanç sistemindeki karşılıkları sembolize eder (Temur, 2017, s. 177). Sibiry Türklerinin mitolojisinde ve İslam'da gök tasarımı 7 kattır, Orta ve İç Asya'da 9 kattır. Türk kozmolojisini simgeleyen bu iki sayı özellikle yedi sayısı, yedi kat veya yedi gök divanda bir kültürel motif olarak kullanılmaktadır (Temur, 2017, s. 177). Mahtumkulu şiirlerinde sıklıkla sayılar kullanmış gerek dinî yönden gerek ise varoluşsal amaç olarak şiirlerde yer alan sayılar kozmolojiye hizmet etmiştir. Şiirlerinde kullandığı 5 sayısı genellikle “insan yaşamını” ve “duyu organlarını” tasvir etmek için kullanılmış ve dinî yönden “5 vakit namazın” tasvirleri üzerinde durulmuştur. 6 sayısı “doğu”, “batı”, “kuzey”, “güney”, “gökyüzü” ve “yer”i temsil etmektedir. 7 sayısında ise “gök”, “gökyüzü” gibi konular işlenir. 8 sayısı “sekiz kat gökyüzünü” temsil eder. 18 sayısı, dinî inanışlara göre “kıyametin”, ahir zamanda Dünya'nın yok olacağına ve sadece 18 yerin Dünya'da kalacağına bildirdiği için kullanılır.

Ekip Geçdi (Ekip Geçti)

Ovval Adam Dünya indi, (İlk, Âdem Dünya'ya indi,
 Bu dünyeni ekip geçti. (Bu Dünya'yı ekip geçti.)
 Her pıgamber bir kesp açdı, (Her peygamber bir iş kurdu.)
 Kesbin mıdam edip gecdi. (İşin daim edip geçti.)

...

Hurma dörep hoşk ağaçdan, (Hurma biter kuru ağaçta,
 El bilen ay yardı aşdan, (El ile ay yardı aştan,
 Resululla ol Kurayşdan, (Resulullah o Kureys'ten,
 Ne cepalar çekip geçdi. (Ne cefalar çekip geçti.)
 (Güzel, 2014, s. 100)

Eyledin Meni (Eyledin Beni)

Hey, hüdaya, gudratında, (Ey Allahım, kudretinde,
 İlmı dünye ata kılmay, (Dünya ilmi bahşetmeden,
 Mala ¹zar eyledin meni, (Mala zar eyledin beni.)
 (Güzel, 2014, s. 110)

Dinî öğeleri şiirlerin de kullanan ve didaktik bir üslup belirleyerek öğüt verici konumda olan Mahtumkulu Türkmenler içinde, eski “Mu'inü'l Mürid” müellifi “Şeyh Şeref”in yerini tutmuş ve asrı yakın olmasına rağmen, gittikçe, eski Türklerin “İrkil Hoca, Dedem Korkut, Asan Kaygı” gibi efsanevi halk filozofu şeklini almıştır (Togan, 2013, s. 201). Ömer Hayyam'ın hakikati keşfetmek için dinî doktrin ve felsefi akıl yürütme yöntemlerini kullandığı “Rubailer”de dogmatik inançların arayışlarına deneyimsel bir anlayış içerisinde çağrı yapmaktadır (Prashanth, 2016, s. 158). Bu duruma Mahtumkulu'nda da rastlanılır

¹ Muhtaç.

lakin onu ayıran temel unsur “toplumda Kur’an ve şeriat kanunlarına aykırı uygulamaları gözlemleyerek açıklamasıdır” (Aşırov, 2016, s. 32). Şiirlerinde Allah’ın varlığına âlemden deliller getirerek çıkarımlar yapan Mahtumkulu, böylelikle kelam kozmolojisinden de yararlanır (Bardak, 2022, s. 869). Din adamlarına yaptığı eleştiriler ise yıkıcı olmaktan ziyade yapıcı ve onarıcıdır (Aşırov, 2016, s.34). Mahtumkulu toplumdaki adalet kavramının yozlaştığını *Ahir Zaman* adlı şiirinde dile getirmektedir (Baş, 2023, s. 44). Din adamlarını eleştirdiği bir başka şiiri (Baş, 2023, s. 44):

Cemaatsiz ezan bir kuru sestir,
Pek çok mollanın ilmî de hevestir.
Kadınların işi çay ile nastır;
Bozuk nişane tutmaya başladı.

Mahtumkulu, başa sarar sarıklar;
Aç kurt gibi nice mollalar;
Helalden, haramdan toplayıp mallar,
Her ne bulsa, hep tıkmaya başladı.

İnsan Yaradı (İnsan Yarattı)

Bir Allaga ayday hamdı-senalar, (Bir Allah’a kıldım hamd u senalar,)
Bir hısım topraktan insan yaradı, (Bir kısım topraktan insan yarattı,)
Ten kapasın kılmak için münevver, (Ten kafesin kılmak için münevver,)
Can nurundan şemgi-taban yarattı. (Can nurundan şem-i taban yarattı.)

Görmege göz berdi, dile makalat, (Görmeye göz verdi, dile makalat)
Canı goydı tende beş gün amanat, (Canı koydu tende beş gün emanet,)
Ezelde her kime kılsa enayat, (Ezelde her kime kılsa inayet,)
Kükreginde nuri-iman yarattı. (Göğsünde de nur-ı iman yarattı)

Ovval-a yarattı Adam atanı, (Evvel O, yarattı Âdem atayı)
Ona cübüt eyledi Hova eneni, (Ona eş eyledi Havva anneyi)
Firdövsi-aglada berdi mekânı, (Firdevs-i alada verdi mekânı,)
Ona düşman melgun-şeytan yarattı. (Ona düşman mel’un şeytan yarattı.)

Hakdan nazıl oldu Musaga Tövrat, (Hak’tan nazil oldu Musa’ya Tevrat,)
Davut Zebur okap, kıldı mınacat, (Davut Zebur okur, kıldı münacat,)
İncil vaspın isa eyledi isbat, (İncil vafsin İsa eyledi ispat,)
Muhammet şanında Furkan yarattı. (Muhammed şanında Furkan yarattı.)

Muhammed'i server eyle cihana, (Muhammed'i server eyler cihana,)
 Diydi: Pıgamber-ahırzamana. (Dedi: Peygamber-i ahir zamane,)
 Cebrayıldan vahy inderip rovana, (Cebrail'den vahy indirip revane,)
 Kapırlara Şahımerdan yaradı. (Kâfirlere Şah-ı merdan yarattı)

...

(Güzel, 2014, s. 282)

Mahtumkulu kozmolojiyi dinî değerler ile birleştirmiş ve şiirlerinde anlatmıştır. Genel kozmolojik olarak “yaratılış” olgusu İslami değerler üzerinde durulup şiirlerinde yer edinmiştir. İslami olarak yaratılışın temelini oluşturan “toprak” unsuru Mahtumkulu şiirlerinde de ele alınmıştır. *Sana Geldin* isimli şiirinde insanın bir avuç topraktan yaratıldığını söylerken, yaratılıştaki dört unsura (Anâsır-ı Erbaa) da gönderme yapar (Sağlam, 2018, s. 43).

Âdem oğlu aslı zatın,
 Bir avuçtan sana geldin.
 Od ile yelden, topraktan,
 Katre sudan kana geldin.

Kur'an da bahsi geçen “insanı yaratmaya çamurdan başlamıştır” (Secde, 32:7), “Sizi topraktan yaratması O'nun delillerindedir” (Rum, 30:20) ifadelerinde toprak insanın faniliğine, Tanrı karşısında insanın acizliği ve bağılılığı ile örtüşmektedir. Nitekim Kur'an da ilk insan olarak tasvir edilen Âdem'in topraktan yaratıldığı birçok yerde vurgulanır. *Allah nezdinde İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı, sonra ona 'ol' dedi, o da oluverdi* (Âl-i İmrân, 3:59). *Hani Rabbin meleklere, 'Ben kupkuru bir çamurdan, şekil verilmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım,' demişti* (Hicr, 15:28). Dinî bağı bulunan Mahtumkulu şiirlerinde sıklıkla Kur'an'dan izler bulunur, onun en büyük ilham kaynaklarından biri şüphesiz Kur'an'dır. Şiirlerde kullandığı sade dil ile de yazdıkları toplum tarafından kolay kabullenmiş ve nesilden nesile sözlü olarak aktarıma geçmiştir. Sözlü aktarım Mahtumkulu'nu bir nevi efsaneleştirmiş ve halk arasında unutulmayacak bir konuma getirerek, şiirleri atasözü olarak halk arasında dolaşmaya başlamıştır.

Hakk'ın Fermanıdır

Adam oglun bicin kimin, (Âdemoğlun maymun gibi,)
 Pelek her dem oynayar, (felek her dem oynuyor,)
 Ol Hakkın pelek için yaradan hayvandır. (İnsan, Hakk'ın felekte yarattığı hayvandır.)
 (Güzel, 2014, s. 702)

Hakk'ın Fermanıdır şiirinde görüldüğü üzere insanın yaratılışı hakkında dinî unsurlar bulunmakta ve insanın bir hayvan türü olduğu dile getirilmektedir. Semavi kitaplarda da bahsi geçen hayvan “yaratılma” anlamında değil, insanların

kötü davranışlarını betimlemek, eleştirmek ve ahlaki mesajlar vermek amacıyla yapılmıştır. Misal: *kendilerine Tevrat yüklenen sonra onu taşımayanların durumu, kitaplar taşıyan eşeğin durumuna benzer* (Cuma, 62:5). *Onun durumu, üzerine varsan da kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp soluyan köpeğin durumu gibidir* (Araf, 7:176). *Onlar, sanki bir gürültüye veya bağurmaya karşı kulaklarını kapatmış, dilsiz ve sağır birer sığır gibidir* (Bakara, 2:171). Tevrat ve İncil’de hayvan unsurları: *Bir altın halka, domuzun burnunda olduğu gibi, güzel ama akılsız bir kadının halidir* (Süleyman’ın Özdeyişleri, 11:22). Semavi kitaplardaki bu hayvan benzetmeleri, insanın faniliğini, ahlaki yönlerini, içsel eğilimlerini ve hidayet gereksinimlerini vurgulamak için yapılan metaforlardır. Mahtumkulu’nun *Hakk’ın Fermanı* şiirinde betimlediği “maymun”, Araf 2:65 ve Bakara 7:166’da geçen “aşağılık” tabirine tekabül etmektedir. *İçinizden cumartesi günü haddi aşanları elbette bilirsiniz. Biz onlara ‘Aşağılık maymunlar olun’ dedik* (Bakara, 2:65). *Onlara, ‘Aşağılık maymunlar olun!’ dediğimizde, cumartesi yaşağını çiğneyenleri başkalarına ibret olacak şekilde cezalandırdık* (Araf, 7:166). Bu ayetlerde ve Mahtumkulu şiirinde geçen maymun benzetmesi, insanın kendi davranışlarını gözden geçirme olanağıyla kullanılmıştır. Kur’an’da ve de Mahtumkulu şiirinde maymun, yasakları çiğneyen ve kendini kontrol edemeyen insanları tarif eder. İnsanlara bir uyarı olarak yazılan/indirilen bu anlatılar, yanlış davranışların ve itaatsizliğin sonuçlarını vurgulamakta ve Tanrı’nın yasaklarını göstermektedir.

Mahtumkulu’nun şiirlerinde kozmolojik bir kullanım olarak geçen “felek” kelimesi, gök anlamındadır. Eskilere göre gök tabakası felekler dokuzudur ve her semada yıldızlar tasavvur edilmiştir (Caran, 2003, s. 19). *Hakk’ın Fermanı* isimli şiirin “İnsan, Hakk’ın felekte yarattığı hayvandır” dizesi, Tanrı’nın insanı gökyüzünde yarattığını söylemektedir. Semavi dinlerin içerisinde “gökte yaratılış” konusu özellikle Kur’an’da yeryüzü ile göksel bir bağ kurularak aktarılır. Mahtumkulu’nun *Declotali* isimli şiirinde “Felekte yıldızı, Devletali’nin”, *Levhada Belli* isimli şiirinde ise “Yedi sema, dokuz felek üstünde” şeklinde “felek” kelimesinin kullanımı göze çarpar. Anlaşılacağı üzere Mahtumkulu “felekler dokuzudur, her semada yıldızlar tasavvur edilmiştir” anlayışı ile şiirlerini yazmıştır. Bu anlayışa ve *Levhada Belli* isimli şiirdeki “felek” kullanımına Bâkî’de de rastlarız. “Felekleri, Memduh’un fazilet bağında, dokuz taneli bir zümrüt olarak” niteleyen Bâkî şu dizeleri yazmıştır: *Fâzıl-ı dehr Mehmed Çelebi kim eflâk, Bâg-ı Fazlında tokuz, dânelü bir ter sünbül* (Caran, 2003, s. 24).

Can Eyledin

Ya, Repbi Celilim, Kadir Suhanım, (Ya Rabbim, Celilim, Kadir Süha’nım,
Toprakdan yaradıp, sen can eyledin. (Topraktan yaratıp, sen can eyledin)
Kasasıl enbiya sahipkıranım, (Kısasü’l Enbiya sahipkıranım,)

Bağış kılıp, il musluman eyledin. (Bahş kılıp, ili Müslüman eyledin.)

Biakıl nadanlar, mert dören erler, (Akılsız ahmaklar, mert olan erler,)
 Ol yedi gat asman, yedi gat yerler, (Yedi kat gökyüzü, yedi kat yerler,)
 Akıl sözlen diller, bikemal serler, (Akıl sözlü diller, bi-kemal serler,)
 Her kime bir kerî dövrân eyledin. (Her kime bir meslek devran eyledin.)
 (Güzel, 2014, s. 394)

Can Eyledin adlı şiirinde yine topraktan yaratılmaya gönderme yaparken yerin 7 kat olduğu da belirtilmektedir. 7 kat veya 7 katman şeklindeki betimlemeler M.Ö 4000 yılına tarihlenen Sümer mitlerinde tanrıça İnanna'nın ölümler diyarını inşinin anlatıldığı çivi yazılı tabletin bir pasajında gök kraliçesi, ışığın, aşkın ve yaşamın tanrıçası İnanna, ölümler diyarına inmek için 7 kapıdan geçmekte olduğu yazılmaktadır (Kramer, 1999 s. 158). Ayrıca dinî metinlerde “yerin yedi kat” oluşu ile ilgili fazlaca unsur bulunmakta: *Allah, yedi göğü ve yerden de onların benzerini yarattı* (Talak, 65:12). *O, biri diğeriyle tam bir uyum içinde yedi göğü yaratandır* (Mülk, 67:3). Görüldüğü üzere kozmolojik anlatı olan gök ve yerin yaratılışı, insanlığın ilk zamanından beri dikkat çeken unsurlar arasındadır. Bundan dolayı kozmolojik unsurlar, farklı medeniyetlerce ortak bir paydada birleşmiş ve dinî anlatılarda da yerini almıştır.

İki Dünya'nın Sultanı

Ey, yaranlar, muslumanlar,
 İki dünyanın soltanı,
 Rozi-ezelde yaratdı,
 Resul cesedinde canı,

Yerde Musanın Turundan,
 Gökde behişdin hüyründen,
 Yaratdı Resul nurundan,
 Ay, günü, yeri, asmanı.
 (Güzel, 2014, s. 98)

Mahtumkulu'nun şiirlerinde görülen kozmolojik temalar, insan varoluşunu evrenin bütünlüğü içinde anlamlandırmaya yönelik arayışıdır. Örneğin, yıldızların homojen dağılımı veya “göklerin genişliği” gibi kavramlar, insanın evrendeki yerini bulma çabasını temsil eder. Bu tür kozmik unsurlar, okuyucuya evrenin büyüklüğü karşısında kendi varlığının anlamını sorgulatır ve evrenin yapısına hayranlık uyandırır niteliktedir. Bu bağlamda Mahtumkulu şiirlerinde kozmoloji, insan ruhunun evrenle, tanrıyla bir olduğu alan olarak kurgulanmıştır. Aynı zamanda İslami bakımdan önemli olan şahsiyetleri tasvir etmek, onları

yüceltmek içinde kozmolojiyi kullanmış ve “yaratılış” konusu ele alındığında, Türk ve İslami kültürlerde önemlilik arz eden 7 sayısı, yaratılış temalı şiirlerinde yer almıştır. *Mahtumkulu, aşkın serden, Kimseler bilmez bu sırdan. Toprak alınıp 7 yerden, Âdem Safiyullâh, oldu* (Sağlam, 2018, s. 44).

Cana Geldin

Adam oğlu aslı zatın, (İnsanoğlu aslın neslin,
Bir ovuçdan sana geldin, (Bir avuçtan cana geldin.)
Ot bile yelden, topraktan, (Ateş, yel ve topraktan,
Katra suvdan gana geldin, (Damla sudan kana geldin.)

Yatardın garankı cayda, (Yatardın karanlık yerde,
Ne gün gördüdü ne ay-da, (Ne gün gördüdü ne ay da,
On dört gün bile dört ayda, (On dört gün ile dört ayda,
Hak emr etdi cana geldin, (Hak emretti, cana geldin.)

...

(Güzel, 2014, s. 144)

Coşa Yettin

Bir gün atan ılık etdi, (Bir gün atan aşk etti,
Sulbundan coşa yetdin, (Sulbünden coşa yettin,
Ovval suvdun, gan boldun, (Evvel suydun gan oldun),
Gandan son leşe yetdin. (Kandan cesede yettin.)

Hökm eyledi ol Huday, (Hükm eyledi o Hüda,
Dokuz sagat, dokuz ay, (Dokuz saat, dokuz ay),
Yedi endam cayba-cay, (Yedi endam yer be yer,
Sünne ulaşa yetdin. (Ete kemiğe yettin.)

Güvş berdi, dahan berdi, (Kulak ve ağız verdi,
Dahana zıban berdi, (Ağıza lisan verdi,
Akıl berdi, can berdi, (Akıl verdi can verdi,
Göz berdi, gaşa yetdin. (Göz verdi kaşa yettin.)

(Güzel, 2014, s. 145)

Yaratılış ile ilgili olan şiirlerin devamında genellikle insana öğütler ve öğretiler gösterilmektedir. İnsanın yaratılışı İslam dininin kozmolojisi ile şiirlerde yerini bulmuş ve kıyametten sonra olacaklar benzetmeler ile kozmolojiye karşılık verilmiştir. Bu şiirler halkın dışsal kozmolojik merakını yatıştırmak için ideal renkleri temsil etmekte ve halkın içsel dinselini unutulmamasını

sağlamaktadır. Dinî unsurları kozmolojiyle birleştirmenin yanı sıra tarımla ilgili kavramları dinî kavramlarla birleştirilerek kutsallaştırdığı görülmektedir (Temizkan, 2010, s. 179). Bu kutsallık *Andalıp* ve *Cıkır* başlıklı şiirinde şöyle geçmektedir: *Hak Tagala zikrin aydar, geceler efgan cıkır.*

Gıtmezmiş

Yeri, göği suv alanda, (Yeri göğü su alınca,
Allandan gayrı ölende, (Hak'tan gayrısı ölünce,
On sekiz mekân gitmezmiş.
Yer bilen gökden kuvvatlı, (Yer ile gökten kuvvetli,
(Güzel, 2014, s. 207)

Kürs Çıkar

İsrapılsur çalsa, yer-gök eğilse, (İsrafil sur çalsa, yer gök eğilse,
Şeytan har-har ursa, dağlar yıkılsa, (Şeytan nara vursa, dağlar yıkılsa,
Deccal dünya inse, goşun yığılsa, (Deccal dünyaya inse, ordu yığılsa,
Izı Hintde bolar, öni Kars çıkar. (Ardı Hint'e olur, önü Kars çıkar.)
(Güzel, 2014, s. 428)

Han Türer

Hayvan, insan şanında,
Ecel vardır yanında,
Deccal Dünya'ya inince,
Başka millet din türer.
(Güzel, 2014, s. 55)

Mahtumkulu'na göre her şey diğerlerinin aksine tüm evrenin anlamını, kaynağını ve varlığını keşfedebilen en iyi ve mükemmel olan içindir. Ömer Hayyam, Rubailer eserinde kendisini “ilahi bir mistik” olduğunu ifade eder (Baqui, 2000, s. 3). Bu durum Mahtumkulu'nda da gözlenmektedir, nitekim *Turgıl Dediler* başlıklı şiirinde, *bir gece yarısı, gelen dört atlı tarafından uykudan uyandırıldığı ve bir “fırsat çayı”na götürüldüğünü söylemektedir. Burada, Hz. Muhammed'i görmüş, Hz. Ali'nin elini tutmuştur* (Temizkan, 2010, s. 176).

Decletali'nin

Dileg etse, don daşları erider, (Dua etse, sert taşları eritir.)
Gazap etse, hökmi dağlar yürüder. (Gazap etse, hükmü dağlar yürütür.)
Güneşden gövherdir, ay'dan arıdır, (Güneşten gevherdir, Ay'dan arıdır.)
Pelekde yıldızı Dövletalının. (Felekte yıldızı, Devletali'nin.)

...

Temennası yerden asmana dendir, (Temennisi yerden göklere denktir.)
Bişede babıdır, dağda pelendir, (Ormanda aslandır dağda pelenktir.)

(Güzel, 2014, s. 388)

Levhada Belli

Nurı mahveş, kuyaş gutlug habibim, (Ay yüzlü nur güneş kutlu habibim,)

Adın ser depderde, levada belli, (Adın baş defterde levhada belli,)

Yedi asman, dokuz felek üstünde, (Yedi sema, dokuz felek üstünde,)

...

Mahların teci sen, gözler çırağı, (Ayların tacısın, gözler çırağı,)

Gökde melek, yerde beşer yegregi, (Gökte melek, yerde beşer iyisi,)

Zeminin rafığı, göğün diregi, (Zeminin refiki, göğün direği,)

Lovhı-mahfuzda hem semada belli.

(Güzel, 2014, s. 314)

Şiirlerdeki kıyamet motifleri ve kıyamet sonrası olacaklar ustalıklı ele alınmış, kıyamet ve ahiret hayatı ile ilgili fazlasıyla vurgular yapılmıştır. Deccal'in Dünya'ya geleceğinden bahsedilmiş ve İsrail meleğinin görevi sıklıkla şiirlerinde geçmektedir. Aynı zamanda şiirlerinde değindiği birçok peygamber bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları Hz. Muhammed, Hz. İsa, Hz. Musa, Hz. Nuh, Hz. Âdem ve zenginliği ile bilinen Hz. Süleyman'dır. Hz. Muhammed şiirlerde "doğan Güneş" olarak tasvir edilmiştir. *Pazar Eyledi* şiirinin beşinci muhammes'inde *Gökyüzünde tahtı uçan Süleyman'ı neyledin, İsa, Mehdi, Yakup, Eyyüp, Veysel Karan'ı neyledin* diyerek peygamberlere vurgular yapmıştır. Sadece peygamberler değil, ünlü İslam âlimleri ve 12 İmam'da şiirlerinde geçmektedir. Mahtumkulu'nun manevi dünyasını ve dinî duygularını yansıtan bu şiirler ilahi adalet, ahiret inancı ve peygamberleri konu edinmesi, dinî değerler sistemine olan bağlılığını ve bu değerlerin bireysel yaşamında ne kadar önemli olduğunu ortaya koyar. Kıyamet ve peygamberler gibi temaların şiirlerde sıkça kullanılması, şairin varoluşsal sorgulamalarını ve anlam arayışını ifade eder. Şair, hayatın anlamını, ölüm ve ötesini, insanlığın kaderini ve ilahi adaleti sorgularken, bu temalar üzerinden derin felsefi ve manevi sorulara cevap arar. Bu durum, şairin eserlerini yalnızca estetik bir değer taşıyan metinler olmaktan çıkarır ve onlara derinlikli bir düşünsel boyut kazandırır.

Bir Beyan Gelir

Dabbetil-arz atlı Deccal sonundan, (Dabbetü'l-arz adlı Deccal ardından,)

Merveden, Safadan bir beyan gelir, (Merveden, Safa'dan bir beyan gelir,)

Yedi günden sonra onun cenginden, (Yedi gün sonrası onun elinden,)

Üç günden aleme nişan gelir. (Üç gün sonra âleme nişan gelir.)

Yüzi adam, gün dek alınının ağı, (Yüzi adam, gün dek alınının akı,)

Misli düye menzer boynı, ayağı, (Misli deve gibi boynu, ayağı)

Goç dumlu, guş tenli, galgan gulagı, (Koç kuyruk, kuş tüylü, kalkan kulağı,
Tepesi üstünde bu Gürhan gelir. (Tepesi üstünde bu Kur'an gelir.)

Az galar kim, şahı göge yetmege, (Az kalır boynuzu göge yetmeye,
Bir hepde den pursat tapar yatmaga, (Bir haftadan fırsat bulur yatmaya.)
Cahan yığılıp, tomaşasın etmege, (Cihan yığılıp, temaşa etmeye.)
Yağşı-yaman, barça musulman gelir, (Yağşı yaman, bütün Müslüman gelir.)
(Güzel, 2014, s. 464)

Bidgatar Gelse Gerekdir

Gardaşlar, gün-günden beter bolupdir, (Kardeşler, gün günden beter olmuştur.)
Yıl-yıldan bidgatlar gelse gerekdir. (Yıl yıldan bid'atlar gelse gerektir)
Hamr içen-u, zina kilan, cahana, (Şarap içen, zina kılan cihanda)
Belli meşhur bolup dolsa gerekdir (Belli meşhur olup dolsa gerektir)

Musulman gardaşlar, dönmen bu yoldan, (Müslüman kardeşler, dönmeyin yoldan)
Geçer siz Siratdan, inçedir gildan, (Geçersin sıratdan, incedir kıldan.)
Deccal gelir diyrier bir nice yıldan, (Deccal gelir derler bir nice yıldan.)
Aleme bir govga salsa gerekdir. (Aleme bir kavga salsa gerektir)

Deryalar gurarlar, suvlar çekiler, (Deryalar kururlar, sular çekilir.)
Ay, gün hem tutular, yıldız döküler, (Ay da gün de hem tutulur, yıldız dökülür.)
Beyik daglar erer, yer, gök yıkılar, (Büyük dağlar erir, yer gök yıkılır.)
Yalnız Mövlam Ozi galsa gerekdir. (Yalnız Mevla'm özü kalsa gerektir)

Acal gelse, bende hani-manından, (Ecel gelse, bende hân-ı mânından)
El üzer il-günden, şirin canından, (El çeker il günden, tatlı canından)
Allanın emrinden, Hak permanından, (Allah'ın emrinden, Hak fermanından.)
Ezrayıl öz canın alsa gerekdir. (Azrail öz canın alsa gerektir)
(Güzel, 2014, s. 525)

Kıyametten sonra ve önce ne olacağı, Dabbe'nin yeryüzüne ineceği, İsrail Meleği'nin Sûr'u üfleyip tekrardan dirilişin başlatacağını şiirlerine işleyen Mahtumkulu, dinsel kozmolojiye oldukça önem vermiştir. Sadece İslam dinî ile ilgili anlatılara değil "Gökyüzü, Yıldız vb." kozmolojik unsurları kullanarak benzetmeler yapmış ve şiirlerini bu kozmolojik öğeler ile süslemiştir. Kozmolojik öğelerin kullanılması özellikle dinî yüceltmeler de kozmolojinin bilinmezliği ile söz konusudur. Bu bilinmezlik bir yüceltme katar, misal dinî bir kişiyi tasvir edeceği zaman toplumca kabul edilen kozmik cisimleri ele alması, anlatacağı

şeyin yüceliği ile alakalıdır. Örnek olarak 12 imamdan bahsederken Ay tasvirini kullanması, Hz. Muhammed'i tasvir ederken ise Güneş'i kullanması kozmolojik öğeler arasında da büyüklük/yücelik olarak bir sıraya tekabül etmiştir. Kozmolojik açıdan Güneş'e yüklenen metaforik anlamlar dışında dinî yüceltmeler, Tanrı'nın yansıması, estetik ve güzellikleri ifade edebilmek için kullanılır. Neticede gökyüzüne bakıldığında sıcaklığı ve ışığıyla insanın dikkatini çeken ilk unsur Güneş daha sonra ise Ay'dır. Bu iki gök cisminin Mahtumkulu şiirlerinde aynı dizelerde yer alma (*Ay-günler görüp uyaldı, Güneşden gövherdir, ay'dan arıdır, Nuri mahveş, kuyaş gutlug habıbm.*) ilişkisi genellikle evrenin düzenini, ilahi kudreti ve zamanın akışını yansıtır. Güneş, ilahi bir ışığı temsil ederken Ay manevi bir huzuru ve sadakati temsil eder. Güneş ve Ay'ın aynı dizelerde kullanılması evreni bir bütün olarak anlamlandırmaya ve onun düzeniyle ilahi yücelik atfetmeye yarar.

Cihan Yanar

...

“Dağlar göğe çıksa, gök yere inse,”

...

(Güzel, 2014, s. 478)

Özü Cennettin

Gökden yokedir arşdan aşakdır, (Gökten yukarı arştan aşağı,)

Ey yaranlar, ornı-özi behişdin, (Ey yaranlar, yeri özü cennettin,)

(Güzel, 2014, s. 397)

Menzer Hökümli

...

“Görkün güneşi doğsa, ne gerek var yıldıza”

...

(Güzel, 2014, s. 659)

Mahtumkulu'nun bu şiirleri, dinî ve kozmolojik temaları içsel dünyayla harmanlayarak evrenin büyüklüğü, düzeni ve insanın bu düzende kendine biçtiği anlamı irdelemektedir. İslam kozmolojisi, bilimsel kozmoloji açısından değerlendirildiğinde, şiirlerdeki unsurlar, evrendeki değişmez gerçekleri, ilahi hikmeti ve varlığın amacını sorgulayan bir derinliğe sahip olduğu görülmektedir. Nitekim “Dağlar göğe çıksa, gök yere inse” dizesinde bahsi geçen konu imkânsız görünen durumlar karşısında sarsılmaz bir inanç, direnç ve varoluşsal kararlılığı temsil eder. *Göğü, direksiz olarak yükselten Allah'tır* (Rad, 13:2). Bu ayet İslam'ın Tanrı'sının kudretini evrendeki yasalar ile ifade ettiği düşüncesine kapı aralar. Mahtumkulu'nun “Dağlar göğe çıksa, gök yere inse” dizesi evrenin her durumda bahsi geçen ilahi düzene ve hikmete bağlı olduğunu ima eder. *Özü Cennettin* isimli şiirde evrenin kutsallığı ve manevi yücelik ifade edilirken,

“cennet” metaforu içsel bir yüceliğe işaret eder. Nitekim kozmolojik açıdan “arş” ve “gök” ifadeleri, evrenin büyüklüğünü ve insanın bu evrende küçük fakat anlamlı bir parça olduğunu okuyucuya çağrıştırır. Mahtumkulu’nun *Özü Cennetin* isimli şiirinde kullandığı “yeri özü cennettin” ifadesi, evrendeki düzeni, insanın içsel huzuru ve derinliği cennetin bir yansıması olarak betimler. Dinî bağlamda cennet, Allah’a yakınlığın simgesi olup, kozmolojik açıdan da evrendeki bu yücelik ile insanın ruhsal derinliğinin birliği söz konusudur. Bu birlik hem dinî hem de kozmik bir düzeni ifade eder.

Bednam Olur

Ay dolar, encüm batar, rısvayı-has-u âm olur. (Ay dolar, Yıldız batar, avama havasa rüsva olur.)

(Güzel, 2014, s. 710)

Güzeşt Eyle

Gökte yıldız hürmeti,
Yerde nevrüz hürmeti,

(Güzel, 2014, s. 31)

Aya Döndü

Yüzü mah-ıtabanım,
Gün gibi aya döndü,
Çark oldu merdivenim,
Gök paye paye döndü.

(Güzel, 2014, s. 36)

Neler Boldı

Ey yarenler, Müslümanlar,
Cihan yoktu, neler oldu?
Hak özü özüne tutmuş,
Yetmiş bin perdeler oldu.

Nam, nişan yoktu yerden,
Semadan, cenetten, huriden,
Onun iç perdesi nurdan,
Resulullah, nurdan oldu.

O, nuru kuşa çevirdi,
Bir ağaç üstüne bindirdi,
Peşinden selam gönderdi,
İnciden deryalar oldu.

...

Mahtumkulu, aşkın serden,
Hiç kimse bilmez bu sırdan,
Toprak alınıp yedi yerden,
Âdem Sayfiyullah oldu.
(Güzel, 2014, s. 89)

Aman Aman

...

“Ay-günler görüp uyaldı”
(Ay Güneş görüp utandı)

...

(Güzel, 2014, s. 127)

Yar Yüzünden

“Ay gibi royunı gördüm” (Ay gibi yüzünü gördüm)

...

(Güzel, 2014, s. 130)

Yıl İle

...

“Gögi büküp, yazsa yerin yüzünü,” (Göğü bükü yaysa yerin yüzünü,)

...

(Güzel, 2014, s. 252)

Çovdur Han

...

“Ay gün batıp, gökte medrih göründü.”

(Güzel, 2014, s. 354)

Ütüp Durmaktadır

Ne mahlûktur, ne erkektir, ne dişi,

Bir gözü apaktır, bir gözü şaşığı,

Rengi kara, ala on iki başı,

Yeri göğü birden tutup durmaktadır.

(Güzel, 2014, s. 502)

Mahtumkulu divanında “yıldız” kozmolojik unsur olarak birçok defa kullanılmıştır ancak *Bednam Olur* şiirinde yıldız manasına gelen Osmanlıca “encüm” kelimesi göze çarpar. Kozmolojiden yararlanan divan şiirlerinde genellikle gökyüzündeki yıldız kümelerinden bahsedilirken özelliklerine göre farklı isimler göze çarpar. Lakin Mahtumkulu tıpkı diğer Divan Şairleri gibi yıldızları tarif ederken “encüm ve nücüm” kelimelerini kullanır, buna kıyasla

TİKA yayınlarının basımı olan Mahtumkulu Divanı'nda daha çok “yıldız” şeklinde geçer. Yıldızlara verilen anlam eskilerin telakkilerine göre *tüm ruhların sekizinci kat gökteki yıldızlardan ayrılarak bu âleme geldikleri ve öldükten sonra oraya dönecekleri* inancı vardır (Caran, 2003, s. 23). Mahtumkulu tıpkı diğer divan şairleri gibi yıldızları *feleklerle birlikte dönüşü, bu dönüşün neler getireceğinin bilinmeyecek olması gibi hususiyetlerle* kullanmıştır (Karaduman, 2020, s. 280).

Kozmolojik tasvirler yüceliği belirttiği gibi lirik şiirlerinde vazgeçilmez unsurdur. Nitekim âşık, sevdalısını betimlerken kozmolojik öğelerden yani yıldız, güneş, ay, evren ve gök gibi tasvir edilmesi anlamlı ve büyük olan unsurları şiirlerinde kullanır. Böylelikle şiirin maneviyatı okuyucuya aktarılmış olunur. Mahtumkulu *Onda Var* şiirinde 7 kat göksel zemini isimlendirmiş ve tek tek olumlu ve olumsuz yönünü açıklamıştır. Aynı zamanda cehennemini yedi katını betimleyerek, her katın özelliklerini ve orada bulunan varlıkları anlatır. Her kat, bir öncekine göre daha şiddetli cezalar ve daha korkunç varlıklar barındırmaktadır. Mahtumkulu'nun *Yeşil Zümrüt* şiirinde “gökyüzü”nün katları aynen yerinkiler gibi sıralanırken, deniz ve yer adları verilir (Şahin, 2012, s. 215). Bu bağlamda kozmolojik olarak açıklanan göksel zeminin 7 katının dinsel boyutu da vardır, nitekim Talak 65:12'de bu görülür: *Allah yedi göğü ve yer yüzünü de onun misli olarak yedi kat halketmiştir.*

Kelamcılara ve kelam kozmolojisine göre âlem, sema yer ile ikisi arasındaki cevher ve arazlardan meydana gelmektedir (Bardak, 2022, s. 872). İdrak edilemeyen arazlar içerisinde göklerin, gök cisimlerinin, yıldızların hareketleri söz konusudur (Zeyd, 2011, s. 173). Kozmolojik anlayışta, sema katmanları ve yeraltı dünyası, Allah'ın adaletinin ve hikmetinin tecellisi olarak görülür. Bu bağlamda, sema katmanlarının tasvir edilmesi, yalnızca maddi bir yapı değil, aynı zamanda manevi ve kozmolojik anlamlar taşıyan bir düzenin ifadesidir. Bu tasvirler, İslam mitolojisinde yer alan cehennem inancını ve cehennemdeki cezaların artan şiddetini yansıtır. Şiirin dili, okuyucunun zihninde güçlü ve korkutucu imgeler oluşturur ve dinî temaların derin bir şekilde işlenmesini sağlayarak, okuyucuyu manevi bir yolculuğa çıkarır ve günah-cezanın anlamını düşündürür.

Onda Var

İlki gat zeminiñ adı Remkedir, (Birinci zeminin adı Remka'dır)
 Akım atlı yovuz yeller onda bar, (Akım adlı yaman yeller onda var)
 Yetmiş müñ perişde onda saklavdır, (Yetmiş bin ferişte onda bekçidir,)
 Müñ gayım burundık bağlar onda bar. (Bin sağlam burunluk bağlar onda var.)

İkinci gat yeriñ adı Huldadır, (İkinci kat yerin adı Hulda'dır,)
 Guyruğu nayza dek kezdam ondadır, (Kuyruğu mızrak dek akrep ondadır,)

Ası adam için gözi yoldadır, (Âsiadam için gözü yoldadır,)
Ner –bugra bilekli mölyer onda bar. (Buğra bilekli örümcekler onda var.)

Altı yüz altmışdır oñurga daşı, (Altı yüz altmıştır omurga taşı,)
Her birin altı yüz altmışdır başı, (Her birinin altı yüz altmıştır başı)
Her başda altı yüz altmışdır dişi, (Her başta altı yüz altmıştır dişi,)
Dağlar dözmez bet avular onda bar. (Dağlar dayanmaz kötü ağular onda var.)

Üçüncü yer adı Arkayı-Apak, (Üçüncü yer adı Arka-yi Afak,)
Oduni demirden, doz gelmez toprak, (Odunu demirden, dayanmaz toprak,)
Dovzah enguri bar dagdan ulurak (Düzah üzümü var dağlardan büyük,)
Hakikat imansız gullar onda bar. (Hakikat imansız kullar onda var.)

Dördüncü gat yerin adıdır Hurpa. (Dördüncü kat yerin adidir Hurpa,)
Yılanların dişi daragti-hurma, (Yılanların dişi diraht-i hurma,)
Issısı köydürer, öldürer serma, (İşısı yakıcıdır, öldürürşitâ)
Ten, can dözmez, dinmaz vaylar onda bar. (Ten, can dayanmaz dinmez vaylar onda var)

Beşinci yer adı Selman zemindir, (Beşinci yer adı Selman zemindir,)
Almaz daş urarlar her kim bidindir, (Elmas taş vururlar her kim bidindir,
Altinci gat yerin adı Siccindir, (Altıncı zeminin adı Siccin'dir,)
Tamuglik bolacak canlar onda bar. (Cehennemlik olan canlar onda var.)

Yedinci yer adı Gariba dilde, (Yedinci yer adı Garibe dilde,)
Dovzahdan gorka gez Hudani bil-de, (Cehennemden kork hep Hüday' bilde,)
Şeytan ondan inip-çıkır her yılda, (Şeytan ondan inip çıkar her yılda,)
Piragi diyir, yaman günter onda bar. (Firaki der, yaman günler onda var.)
(Güzel, 2014, s. 421)

Türkmen Türklerinin inanışlarına göre insanoğlu yedi yerden alınmış topraktan yaratılmıştır (Şahin, 2012, s. 213). Tâhâ Suresi 155. ayette geçen *sizi topraktan yarattık, yine toprağa döndüreceğiz ve yine sizi topraktan bir kere daha çıkaracağız* ifadesiyle bahsi geçen “toprak” Mahtumkulu’nun şiirlerinde, insanoğlunun yaratıldığı ve öldükten sonra da tekrar dönüşeceği madde olarak karşımıza çıkmakta (Şahin, 2012, s. 211). Ayrıca toprak unsuru bütün varlık âleminin dayandırıldığı on sekiz temelden biri olduğu için; su, hava ve ateşle

birlikte İslam felsefesinde Anâsır-ı Erbaa olarak kabul görmektedir (Sağlam, 2018, s. 45).

Canı Olmasa

Adam oğlu guri toprak, (İnsanoğlu kuru toprak,
Ten içre canı bolmasa; (Ten içinde canı olmasa)
Gara dagdan gımmat gaçar, (Kara dağdan kıymet kaçar,
Sili, dumanı bolmasa. (Seli, dumanı olmasa.)
(Güzel, 2014, s. 64)

Altay Yaratılış mitinde Tanrı Ülgen, denize bakarken sular üzerinde yüzen bir toprak parçacığı görür:

“Toprağın üzerinde, birde kil duruyordu .
Toprak üstündeki şey, dedi, nedir acaba,
İnsan oğlu bu olsun, insana olsun baba,
Görünmeğe başladı, insan gibi bir şekil,
Birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil.
(Ögel, 2003, s. 435)

Sonuç

Mahtumkulu'nun doğum tarihinin belirsizliği ile beraber ölüm tarihi de net değildir, kabul edilen ölüm tarihleri ise 1724-1807'dir. Kaynaklarda farklı tarihler göze çarpar bu sebepten ötürü 1983 yılında Türkmenistan'da doğumunun 250. yılı olarak geniş çaplı kutlamalar yapılmış hatta 9 Nisan 2014 tarihinde Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı tarafından 2014 yılı “Mahtumkulu Yılı” olarak ilan edilmiş ve doğumunun 290. yılına özel kutlamaları yapılmıştır (TİKA, 2014). O sebeple 2024 yılı doğumunun 300. yaş günü olacağı için makalenin başlığı bu sebeple seçilmiştir.

Mahtumkulu sıklıkla doğayı, evreni ve kâinatı betimlemek için kozmolojik unsurları şiirlerinde kullanmıştır. Bu unsurlar, evrenin büyüklüğünü, doğanın güzelliklerini ve insanın varoluşunun derinliklerini yansıtmaya amacı taşır, bu durum ilk arke arayışlarından beri böyledir. Kozmolojik unsurların şiirlerdeki kullanımının en önemli yönlerinden biri, evrenin sınırsız büyüklüğünü ve insanın buna göre ne kadar küçük olduğunu vurgulamaktır. Mahtumkulu, gökyüzündeki yıldızları, galaksileri ve sonsuz uzayı betimleyerek insanın varoluşunun ne kadar kırılgan ve geçici olduğunu dile getirerek “ben bir zerreyim bu koca evrende” gibi ifadelerle insanın evren karşısındaki zayıf konumunu vurgulamıştır. Mahtumkulu şiirlerindeki kozmolojiyi dinselikle kullanarak yücelik, büyüklük addetmiş ve öğretileri ile tanrı karşısında insanın ne kadar âciz olduğuna vurgu yapmıştır. Bunun yanı sıra kozmolojik unsurlar aynı zamanda doğanın döngüsünü ve mevsimlerin değişimini anlatmak için de kullanılmıştır. Bunun yanı sıra kozmolojik unsurlar, aşkı ve insan ilişkilerini anlatmada da kullanılır.

Âşıkların yıldızlara benzetilmesiyle aşkın evrensel bir bağ olduğunu, aynı gökyüzünün altında var olan herkesin hissettiği duyguların, evrenin her köşesindeki varlıklar arasında paylaşılan bir bağ olduğunu kozmolojik yönden işler. Mahtumkulu şiirlerinde Türkmen kızlarının güzelliği ve zarafetinden bahsetmiş ve onların güzelliğini kozmolojik betimlemeler ile süsleyerek bir estetik nizam kazandırmış ve ahenkli bir uyum içinde ses teması hedeflemiştir. Kozmolojik unsurlar şiirlerde bazen mistik anlam arayışlarına ayna da tutmaktadır, yıldızların ışığını ruhsal aydınlanma ile ilişkilendirerek evrenin gizemini ve anlamını insana sorgulatar. Bu tür şiirlerde, evrenin derinliklerindeki bilinmeyenin peşinde olan insanın içsel yolculuğu tasvir edilir. İçsel yönlerin izahı için kozmolojik unsurlar biçilmez kaftan görevi görürler ve şiirlerde özellikle yerlerini alırlar. İçsel duyguları ifade etmek için büyümlü cümlelerin, büyümlü kelimelerinin birçoğunu kozmolojik unsurlar oluşturur, bu sebeptendir ki kozmoloji şiirlerin vazgeçilmez bir temasıdır.

Kozmolojik unsurların şiirlerde kullanımı, evrenin büyüklüğünü, doğanın güzelliklerini ve insanın varoluşunun anlamını anlatma amacı taşır. Mahtumkulu da kozmosun derinliklerini ve insanın iç dünyasını harmanlayarak etkileyici ve derinlemesine şiirler yazmıştır. Aynı zamanda şiirlere ahenkli namütenahi bir anlam katarak cümlelere payidar bir hava katar. Dinsel yorumunu kozmoloji ile birleştirerek yalın bir şekilde sunan Mahtumkulu, kendi dinî yaklaşımını topluma sunar ve bir nevi “İslami sorumluluk hatırlatıcısı” olarak şiirleriyle karşımıza çıkar. Mahtumkulu (Mahtum+Kulu) ismi anlam bakımından da dinî bir özellik taşır. “Mahtum”un anlamı erkek evlat, oğul, kendisine hizmet eden kimse ve Mahtum-i kâinat, kâinatın efendisi; Hz. Muhammet anlamlarına gelir. Kelimeler arası (Mahtumkulu olarak) bütünlük olunca da anlamı “Hz. Muhammed’in kulu” olarak karşımıza çıkar. İsminden de anlaşılacağı üzere tasavvufi kişiliği ile de bilinen Mahtumkulu’nun İslami teslimiyeti şiirlerinde öne çıkar ve özellikle dinsel yönden kişiliği ön planda durur. Sadece dinsel yönden değil yaşadıklarını, deneyimlediklerini şiirlerinde didaktik öğretiler ile birleştirmiş ve en tepeden en aşağı kadar her kesime nasihatlerde bulunarak Türkmenistan’ın bağımsızlığı için edebî bir mücadele vermiştir. Tıpkı Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal, Namık Kemal gibi Mahtumkulu memleketinde vuku bulan olayları edebî kişiliği ile birleştirerek halka sunmuş ve halkın bu olaylardan ders çıkarmasına olanak sağlamıştır. Şiirlerindeki ortak tema olan “vatan, bağımsızlık” vurguları bu şairleri ortak bir payda da birleştirmiş ve edebî bir renk paylaşımı da söz konusu olmuştur. Şiirlerinde sıklıkla vurguladığı “bağımsızlık” ve kendi oğlu üzerinden halka yaptığı “öğütler” de ön plana çıkarak, Türkmenistan’ın bağımsızlık mücadelesinin edebî önderi olan Mahtumkulu, kullandığı sade üslup ile şiirleri, halk arasında atasözü olarak kullanılmış ve dilden dile geçmiştir. Mahtumkulu’nun bu milliyetçi kişiliği onun Türkmenistan’ın Mehmet Akif Ersoy’u diye anılmasına sebep olmuş ve Türkmenistan’ın millî şairi ünvanını

kazanmasını sağlamıştır. Bütün yaşamını bağımsızlık ve halkın refah içinde yaşamasına adayan Mahtumkulu'nun şiirleri 2024 yılı hasebi ile 300. yaş gününe girecek ve seneler sonra bile bağımsızlık mücadelesi hâlâ dillerde yahut yazılarda anılarak ölümsüzlüğü devam etmekte olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Kır hakemlik.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Tek Yazar %100.

Etik Komite Onayı: Yazar tarafından çalışmanın etik kurul iznine tabi olmadığı bildirilmiştir.

Finansal Destek: Yazar çalışma ile ilgili bir finansal destek alınmadığını bildirmiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar çalışma ile ilgili potansiyel çıkar çatışması bulunmadığını bildirmiştir.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

KAYNAKÇA

- Aliyeva, M. (1999). Büyük Türkmen şairi Mahtumkulu. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 3(2), 277–296.
- Arnazarov, S. (2004). Diyanet Aylık Dergi. <https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=315>
- Artun, D. E. (t.y.). Şair Mahtumkulu'nun şiirlerinde sanat, estetik ve üslup. *Diyanet Dergi*. <https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=3156>
- Asya, A. N. (1975). *Bir rüzgâr bekliyor*. Ötüken.
- Asya, A. N. (t.y.). Bayrak şiiri. *Milliyet*. Erişim Tarihi: 13 Temmuz 2024, <https://www.milliyet.com.tr/siirler/bayrak-siiri-arif-nihat-asya-6355659>
- Aşirov, A. (1984). Magtımğulınıñ golyazmalarınıñ tesviri. *Ilım*.
- Aşirov, T. (2016). Mahtumkulu, sovda burjuaziyasının ideolojisi. *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 30–35.
- Baqi, G. A. (2000). Rubaiyat-e-Omar Khayyam: A new approach to his philosophy. *Khulna University Studies*, 2(1), 1–5. <https://doi.org/10.53808/KUS.2000.2.1.1-5-ah>
- Bardak, A. (2022). Şeyh Müfid'in kozmoloji anlayışı. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 867–896. <https://doi.org/10.32711/tiad.1144314>
- Baş, M. (2023). Mahtumkulu Firaki'nin Divanında dini motifler. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 39–56.
- Berry, T. (2009). *The sacred universe: Earth, spirituality, and religion in the twenty-first century*. Columbia University Press.
- Beşen, D. T. (2017). Mahtumkulu'nu şiirleriyle tanımak. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 81–102.
- Beyatlı, Y. K. (1970). *Eğil dağlar*. Milli Eğitim.
- Beyatlı, Y. K. (1995). *Kendi gök kubbemiz*. Milli Eğitim.

- Cappi, A. (2009). The cosmology of Edgar Allan Poe. *Proceedings of the International Astronomical Union*, 5(S260), 315–320. <https://doi.org/10.1017/S1743921311002468>
- Caran, M. (2003). *Divan şiirinde kozmik unsurlar: 15, 16, 17 ve 18. yüzyıl şairlerinden Ahmet Paşa, Necati Bey, Fuzuli, Baki, Nef'i, Na'ili, Nedim ve Şeyh Galib'in kasidelerinde kozmik unsurlara bakış ve kozmik unsurları kullanım tarzlarının karşılaştırılması*. [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Clickety Clack: A railway poem. (t.y.). *Open Learning*. Erişim tarihi: 14 Temmuz 2024, <https://www.open.edu/openlearn/society-politics-law/clickety-clack-railway-poem>
- Crawford, A. (2023). 'Cosmos': A poetic reflection on the medieval model. *The Symbolic World*. Erişim adresi: <https://www.thesymbolicworld.com/content/cosmos-a-poetic-reflection-on-the-medieval-model>
- Duran, H. (2015). Mahtumkulu'nun şiirlerinde kutsal mekânlar. *Uluslararası Türkmen Şairi Mahtumkulu Firaki Sempozyumu* içinde (s. 11–21).
- Erdem, C. (2023). Türkmen şairi Mahtumkulu Firâkî'de Ehlibeyt sevgisi ve On İki İmam. *Sürek Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 34–45.
- Güzel, A. (2014). *Mahtumkulu Dîvânı, Türkmençe-Türkçe* (A. Güzel, A. Duymaz, B. Sarıyev, N. Biray, H. Duran, E. Yılmaz, H. İ. Kutlu & E. Üşenmez, Haz.). TİKA.
- Güzel, A. (2015). *Uluslararası Türkmen Şairi Mahtumkulu Firaki Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ankara.
- Hamiyev, M. (2018). Türkmenlerin süfi ve filozof şairi Mahtumkulu Firakî. *Akademya Dergisi*. <https://akademyadergisi.com/turkmenlerin-sufi-ve-filozof-sairi-mahtumkulu-firaki>
- Karaduman, R. (2020). Ahmedi Divanı'nda kozmik unsurların kullanımı. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*, 3(6), 274–292.
- Köklerimizimiz İzinde-3: Mahtumkulu Firakî. (t.y.). Geliş tarihi: 03 Ağustos 2023, Erişim adresi: <http://gazi.edu.tr/view/news/272079/koklerimizimiz-izinde-3-mahtumkulu-firaki>
- Kramer, S. N. (1999). *Sümer mitolojisi*. Kabalcı Yayınevi.
- Mahtumkulu Firâkî ve Türk Dünyası Edebiyatı Uluslararası Bilimsel Konferansı. (t.y.). Geliş tarihi: 03 Ağustos 2023, <https://www.turksoy.org/haberler/12-seki-ipekyolu-uluslararası-muzik-festivali-kapanis-konseriyi>
- Mahtumkulu Firâkî ve Türk Dünyası Edebiyatı Uluslararası Bilimsel Konferansı düzenlendi. (2023). *Yerli Düşünce Dergisi*. Erişim Tarihi: 03 Ağustos 2023, <https://www.yerlidusunce.com/mahtumkulu-firaki-ve-turk-dunyasi-edebiyati-uluslararası-bilimsel-konferansi-duzenlendi/>
- Mahtumkulu Kimdir? Özgeçmişi ve biyografisi. (t.y.). Erişim Tarihi: 03 Ağustos 2023, <https://www.turkcesozlukler.com/mahtumkulu-kimdir>
- Mahtumkulu. (t.y.). *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi: 03 Ağustos 2023, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahtumkulu?ysclid=lkvkl2ae145191662>
- Ögel, B. (2003). *Türk mitolojisi, Cilt 1*. Türk Tarih Kurumu.

- Prashanth, P. (2016). The philosophical and mystical themes in Omar Khayyam's *Rubaiyat*. *International Journal of Research and Analytical Reviews*.
- Sağlam, S. (2013). Mahtumkulu'nun tenkidî şiirleri üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2(2), 161–178. <https://doi.org/10.7884/teke.157>
- Sağlam, S. (2018). Mahtumkulu'nun şiir dünyasında toprak. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(39), 39–53. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.437778>
- Sansom, P. (Ed.). (1994). *Şiir yazmak*. Newcastle upon Tyne: Bloodaxe Books.
- Stillman, J. (2000). *Şairin el kitabı ve kafiye sözlüğü* (Orijinal çalışma 1966'da yayımlanmıştır). Thames & Hudson.
- Swimme, B. (1999). *Hidden heart of the cosmos: Humanity and the new story*. Orbis Books.
- Şahin, G. S. (2012). Türkmen Türklerinde toprak. *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*.
- Şahin, S. (2019). Kuzey Kafkasya (Stavropol) Türkmen edebiyatında Mahtumkulu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (44), 93–113. <https://doi.org/10.21563/sutad.511062>
- Temizkan, M. (2010). On sekizinci yüzyılın şartları içinde Mahtumkulu. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 10(1), 173–184.
- Temur, N. (2017). Bir kültürel bellek mekânı olarak Mahtumkulu Divanı. *Türkbilig*.
- TİKA'dan Türkmenistan'ın Milli Şairi Mahtumkulu Firaki'nin 290. yılı etkinliklerine destek. (2014). *TİKA*. Erişim Tarihi: 03 Ağustos 2023, https://tika.gov.tr/detail-tikadan_turkmenistanin_milli_sairi_mahtumkulu_firakinin_290_yili_etkinliklerine_destek/
- Togan, Z. (2013). Mahtumkulu Divanı ve yedi asırlık Türkçe bir manzume. Şerh ve tenkit eden: Şeyh Muhsin Fânî. İstanbul: 1340. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Türkçe Bilgi: Mahtumkulu Firaki. (t.y.). Türkçe Bilgi. Erişim Tarihi: 31 Temmuz 2023, https://www.turkcebilgi.com/mahtumkulu_firaki
- Yakıcı, A. (2015). Mahtumkulu'nun şiirlerinde değerler eğitimi. *Uluslararası Türkmen Şairi Mahtumkulu Firaki Sempozyumu* içinde (s. 55–58).
- Yıldız, N. (2015). Magtımğulu nasıl tapşırıldı? *Uluslararası Türkmen Şairi Mahtumkulu Firaki Sempozyumu* içinde (s. 22–30).
- Zeyd, N. H. E. (2011). İslami kozmoloji ve Kur'ani yorum. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 169–181.

EXTENDED SUMMARY

One of the way of coping with the difficult conditions of life is inner motivation. It is the responsibility of poets to keep this motivation alive. As a matter of fact, poets provide the spiritual serenity that the society needs, motivate them and give advice, thus increasing social solidarity and loyalty. Such poets have always existed in the course of

history, and Mahtumkulu Firaki is among them. He shed light on the period he lived in with his poems and helped us understand the events of the period. Mahtumkulu, who worked hard for the independence of Turkmenistan and often expressed this feeling in his poems, became a symbol of the struggle for independence among the Turkmen people. With the simple style he used in his poems, he was easily accepted by the society and his poems were used as proverbs among the people. Mahtumkulu's struggle for independence with his literary aspect made him known as the Mehmet Akif Ersoy of Turkmenistan and emphasized that they should take lessons from the past by giving advice to the youth and rulers of the period. He encouraged Turkmens, who lived in scattered tribes, to become an organized state by nurturing their national consciousness and advised them to find the right path by giving advice to the people with his poems. The reason why Mahtumkulu's literary skills are so strong is probably the influence of his father, who was a well-known scholar of the time, on Mahtumkulu. As a matter of fact, Mahtumkulu is remarkable not only for his independence but also for the cosmological elements he used/appealed to in his poems.

Since the first humans, cosmology has been an element that has attracted attention in terms of understanding the unknown. It is most likely to explain religious definitions, which we cannot see and define with our eyes, with cosmology. For this reason, Mahtumkulu often utilized cosmological elements in his poems. Indeed, cosmology is the art of depicting the unknown. Mahtumkulu utilized cosmological elements to depict the unknown characteristics of religious formations and showed the greatness of religious elders in cosmological order by making celestial analogies such as Sun, Moon, Stars. In particular, he frequently used cosmology to attribute greatness to a situation: Prophet Muhammad, the last prophet of Islam, is depicted as the "rising sun" in Mahtumkulu's poems. He also included some elements of Turkish and Islamic culture in his poetry. He combined cosmological narratives with his Islamic personality and used them as such. He frequently included narratives such as the creation of the first human being, the end of the world, hell, the afterlife and paradise and described these narratives with cosmology. In his poems, he wrote that the earth and the sky consist of 7 layers and explained the layers one by one in the poem "There is in him". Mahtumkulu's cosmology is a product of his religious reflection, as a matter of fact, he reminds the people of death and that life is not eternal by frequently mentioning the post-apocalyptic events and the signs of the apocalypse in the Qur'an in his poems.

Mahtumkulu frequently expressed the answer to the question of "the first human being", which arouses the curiosity of almost all humanity, in his poems from an Islamic perspective, and explained in his poems that man was created from "mud" and how his soul was given by God. Mahtumkulu, who skillfully incorporated cosmology into his poems and then used it in the expression of religious elements, became a guide and "religious reminder" to the society with the didactic style he adopted. The article aims to reveal how the cosmological order is reflected in literature by examining the symbolic importance of these layers in Islamic teachings and their use in poetry. At the same time, another aim of the study is to examine the interpretations of these concepts in the context of man's inner journey and spiritual ascension. The title of the article, 300th year of age, was used to commemorate the 290th anniversary of Mahtumkulu's birth, which was celebrated by the International Organization of Turkic Culture in 2014.

Literature review method was used in the article and Mahtumkulu Divan was analyzed cosmologically for the first time. Mahtumkulu poems were analyzed one by one using Mahtumkulu Divan published by TIKA publications. Additionally, poems containing cosmological elements were included. These poems are supported with verses due to the religious aspect they contain and their similarities are emphasized. Since the analysis and cosmological comparisons in the poems are similar to Islamic narratives, the relationship is shown in the article and explanations are made when necessary. As a matter of fact, the poems containing cosmological elements reflect Mahtumkulu's own religious aspect. Article has shown that the cosmological concepts in Mahtumkulu's Divan are treated as an allegory of the spiritual journey of man in Sufism and literature. By using these cosmological layers, the poet aimed to remind readers of the universe's divine order and man's place in it.